

Sieci wsparcia społecznego jako przejaw integracji i dezintegracji społecznej

pod redakcją Jolanty Grotowskiej-Leder

Sieci wsparcia społecznego jako przejaw integracji i dezintegracji społecznej

pod redakcją Jolanty Grotowskiej-Leder

RECENZENT

Anna Michalska

REDAKTOR TOMU

Jolanta Grotowska-Leder

REDAKTOR TECHNICZNY

Elzbieta Potapiuk

OKŁADKĘ PROJEKTOWAŁA

Barbara Grzejszczak

Publikacja ukazała się w ramach Serii Wydawniczej Polskiego Towarzystwa Socjologicznego obejmującej dorobek XIII Ogólnopolskiego Zjazdu Socjologicznego (Zielona Góra 13–15 września 2007 r.

KOMITET SERII WYDAWNICZEJ PTS:

*Janusz Mucha, Ewa Narkiewicz-Niedbalec, Marek Nowak
Józef Styk, Krystyna Szafraniec, Włodzimierz Wesolowski, Maria Zielińska*

Publikacja dofinansowana przez Polskie Towarzystwo Socjologiczne

© Copyright by Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź 2008

Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego
2008

Wydanie I. Nakład 250 egz.
Ark. druk. 16,25. Papier kl. III, 80 g, 70 × 100
Zam. 37/4403/2009

ISBN (wersja drukowana) 978-83-7525-253-8
ISBN (ebook) 978-83-7969-298-9

Spis treści

Od redaktora	5
<i>Część pierwsza – Wsparcie społeczne – aspekty teoretyczne</i>	
<i>Jolanta Grotowska-Leder</i> – Wsparcie społeczne w perspektywie teorii socjologicznych – kontekst więzi społecznej, sieci społecznych, sieci wymiany społecznej	9
<i>Piotr Szukalski</i> – Rodzinne sieci wsparcia seniorów w starzejących się społeczeństwach – kilka refleksji	28
<i>Anna Wachowiak</i> – Pluralizm wspólnot poziomych we współczesnej rzeczywistości jako przejaw rosnących obszarów społecznej integracji i wsparcia. Fakty i mity	44
<i>Część druga – Wsparcie społeczne jako przedmiot badań</i>	
<i>Magdalena Łukasiuk</i> – Loże migracyjne w Warszawie jako przykład sieci wsparcia społecznego. <i>Case study</i> z ambicjami teoretycznymi	60
<i>Maciej Frykowski</i> – Kapitał społeczny jako sieć wsparcia mieszkańców wsi i małych miast województwa łódzkiego.....	74
<i>Jolanta Grotowska-Leder, Wielisława Warzywoda-Kruszyńska</i> – Nieformalne sieci wsparcia ludności żyjącej w biedzie a przezwyciężanie biedy (na przykładzie gmin wiejskich i małego miasta w województwie łódzkim)	88
<i>Marta Styrc</i> – Transfery finansowe i opieki pomiędzy gospodarstwami domowymi.....	110
<i>Ewa Giermanowska</i> – Instytucjonalna pomoc młodym osobom niepełnosprawnym w drodze do zatrudnienia.....	125
<i>Marek Niezabitowski</i> – Sieci wsparcia i więzi społeczne ludzi starszych. Stan teorii i badań socjologicznych a potrzeby praktyki	144

Marzena Sobczak – „Tylko razem możemy wiele” – integracja osób starszych na przykładzie Uniwersytetu Trzeciego Wieku przy WSG w Bydgoszczy.....	171
Anna Kacperczyk – Warunki dostarczania wsparcia w opiece paliatywno-hospicyjnej.....	183
Anna Matyja – Socjoterapia jako forma pomocy dzieciom z rodzin dysfunkcyjnych w opinii kierowników i wychowawców świetlic środowiskowych w wybranych miastach śląskich.....	197
Katarzyna Pluskota – Sieci wsparcia młodzieży z rodzin dysfunkcyjnych. Studium pięciu przypadków.....	217
Rajmund Morawski – Klub abstynenta jako sieć wsparcia społecznego dla osób uzależnionych od alkoholu w procesie powrotu do zdrowia (na przykładzie pamiętników członków Klubu Abstynenta „Jędrus” w Katowicach)	235

Od redaktora

Wsparcie społeczne jest zjawiskiem uniwersalnym, powszechnym, w tym sensie, że od zarania dziejów aż po współczesność ludzie indywidualnie oraz jako członkowie różnych grup i instytucji społecznych są adresatami i źródłem różnych form pomocy. Ta cecha rzeczywistości społecznej uzasadnia zainteresowanie teoretyków i badaczy życia społecznego zachowaniami, których treścią jest pomaganie, wspieranie innych. Świadczenie pomocy ludziom znajdującym się w trudnych sytuacjach życiowych, z jakiegoś powodu niesamodzielnym, zyskuje współcześnie wyraźnie na znaczeniu w wielu społeczeństwach, w których obserwuje się z różnym natężeniem kryzys dwóch podstawowych struktur zabezpieczających: rodziny i państwa. Rodzina to grupa, w której człowiek w naturalny sposób, na zasadach pokrewieństwa oraz szacunku, miłości i zrozumienia zaspokaja swoje podstawowe potrzeby. Państwo z kolei jest strukturą, która w toku rozwoju historycznego poprzez etatyzację pomocy, tzn. powoływanie instytucji dla świadczenia potrzebującym pomocy profesjonalnej, wzięło na siebie odpowiedzialność za jakość życia obywateli.

Badania podporządkowane problematyce wsparcia społecznego nie mają zbyt odległej tradycji – sięga ona lat 70. XX w. – ale refleksja nad zachowaniami pomocowymi jest zdecydowanie wcześniejsza. Dowodzą tego liczne studia nad świadczeniem pomocy podejmowane na gruncie wielu dyscyplin naukowych: psychologii, socjologii, pedagogiki społecznej, polityki społecznej, gerontologii i ekonomii. W ten sposób wspieranie, pomaganie są kategoriami interdyscyplinarnymi. Analizy wsparcia społecznego są dwojakiego rodzaju: podporządkowane problematyce, których jest mniej, ale dynamicznie się rozwijają, oraz zajmujące się tematem „przy okazji”, na marginesie zagadnień, których są bardziej lub mniej istotnym aspektem, m. in. funkcjonowania rodziny, współpracy i podziału w niej obowiązków, relacjami w procesie wychowania i resocjalizacji między uczniami, wychowankami a nauczycielami i wychowawcami. Przegląd badań wskazuje, że problematyka wsparcia społecznego funkcjonuje w znacznym rozproszeniu, podczas gdy znaczenie problemów pomagania, wspierania innych dla rozumienia i kształtowania współczesnej rzeczywistości społecznej rodzi potrzebę gromadzenia, porządkowania i integracji dorobku naukowego w tym zakresie. Temu celowi przyświecał pomysł przygotowania opracowania poświęconego

współczesnym studiom nad wsparciem społecznym, którego materialnym dowodem jest oddana Czytelnikowi do rąk niniejsza książka.

Artykuły składające się na opracowanie cechuje pluralizm tematów, sposobów ich konceptualizacji, prezentacji, zastosowanych przez autorów podejść metodologicznych, których źródłem są szeroko pojęte nauki społeczne: głównie socjologia, w mniejszym zakresie gerontologia, pedagogika społeczna, praca socjalna i ekonomia, oraz zbiorowości społecznych, których dostęp do wsparcia uczyniono przedmiotem analizy.

Prezentowane analizy wpisują się tradycję i sposoby badania zachowań pomocowych, tzn. są bardziej empiryczne niż teoretyczne. Poszczególne części opracowania odzwierciedlają dylematy studiów nad wsparciem społecznym: w zakresie stosowania i rozumienia pojęć oraz podstaw metodologicznych, w tym metod pomiaru zjawiska. Studia ujawniają różne sposoby typologizowania, definiowania, ale także nazywania zjawiska. Czytelnik spotyka m. in. takie określenia, jak „wsparcie społeczne” i „sieci wsparcia”, „zasoby wsparcia” (formalnego i nieformalnego), „nieformalna opieka zewnętrzna”, „transfery finansowe”, „transfery opieki” (nieformalnej i instytucjonalnej), „zewnętrzne wsparcie opiekuńcze”, które odnoszą się do różnych przejawów i form pomagania. Autorami prawie wszystkich zawartych w tomie artykułów są socjologowie, a podjęte przez nich tematy nawiązują do różnych ważnych obszarów naukowego zainteresowania zachowaniami i działaniami pomocowymi, ich oczekiwaniem, warunkami ich realizacji oraz ich skuteczności. Uwaga badaczy została skoncentrowana na grupach i kategoriach społecznych, które relatywnie często są adresatami pomocy, bo z racji położenia potrzebują jej, na przykład na dzieciach z rodzin dysfunkcyjnych, ludziach w podeszłym wieku, osobach uzależnionych i nieuleczalnie chorych, bezrobotnych i ludziach żyjących w biedzie. Rezultaty badań ujawniają i charakteryzują zróżnicowane źródła pomocy: o charakterze nieformalnym i formalnym oraz ich znaczenie dla funkcjonowania jednostek i grup społecznych.

Proponowana Czytelnikowi książka jest monografią współczesnych socjologicznych badań nad wsparciem społecznym. Tom obejmuje łącznie 14 opracowań, które są prezentacją wyników studiów empirycznych. Dowodzą one, że problemy wsparcia społecznego definiowanego z reguły poprzez interakcje jednostek i grup społecznych znajdujących się w sytuacjach trudnych życiowych w ramach sieci społecznej lub określając bardziej tradycyjnie w ramach społecznego środowiska ich funkcjonowania, są przedmiotem eksploracji naukowej socjologów. Walorem publikacji jest spojrzenie na problem z perspektywy bardziej i mniej doświadczonych badaczy zjawisk

społecznych (doktorantów, doktorów i samodzielnych pracowników nauki), pochodzących z wielu ośrodków badawczych (renomowanych uniwersytetów i wyższych szkół zawodowych).

Książka składa się z dwóch zakresowo różniących się części. Część pierwsza – skromniejsza – zatytułowana *Wsparcie społeczne – aspekty teoretyczne* zawiera trzy artykuły podejmujące problemy teoretyczne wsparcia społecznego. Teksty w niej zawarte ujawniają niektóre teoretyczne rozstrzygnięcia i dylematy studiów nad wsparciem społecznym. Druga część opracowania pt. *Wsparcie społeczne jako przedmiot badań* ma charakter empiryczny. Jest prezentacją wielowątkowych studiów, których empiryczną podstawą są wyniki badań terenowych nad wsparciem społecznym dostępnym, kierowanym do różnych grup i zbiorowości społecznych, zrealizowanych z zastosowaniem ilościowych oraz jakościowych metod zbierania i opracowywania danych. Wspólną cechą tej części analiz jest koncentracja uwagi na pomocy osobom znajdującym się w różnych sytuacjach problemowych, ale doświadczających deficytów i trudności w ważnych aspektach życia, m. in. braku pracy, niedostatecznej opieki, ograniczeń o charakterze materialnym, uzależnienia od alkoholu, samotności oraz na ich oczekiwaniach w zakresie wsparcia i ich dostępu do różnych form pomocy.

Opracowanie ma walory poznawcze i aplikacyjne. Nie tylko dostarcza uporządkowanej wiedzy o ważnym obszarze życia społecznego, ale przedstawione rezultaty analiz powinny stać się przedmiotem zainteresowania praktyków, reformatorów życia społecznego. Po pierwsze, ujawniono, że relatywnie często występuje niedostatek wsparcia społecznego w objętych analizą środowiskach. Po wtóre, pomoc jest bardziej dostępna dla mniej potrzebujących. Po trzecie, ludzie poszukują pomocy i otrzymują wsparcie w zagwarantowaniu ważnych potrzeb zdecydowanie częściej w kręgach nieformalnych, głównie w rodzinie, niż w instytucjach powołanych do niesienia pomocy potrzebującym. Szczególnie cenną konstatacją są twierdzenia, że wsparcie dostępne w ramach kręgów nieformalnych nie wystarcza dla przewycięzania problemów, których doświadczają potrzebujący i nie może stanowić alternatywy dla działań służb publicznych. Po czwarte, struktury instytucjonalne, w ramach których pomoc jest organizowana, dla rozwiązywania problemów jednostek, grup i zbiorowości lokalnych wymagają modyfikacji, konieczna wydaje się reforma funkcjonowania instytucji w ramach polityki społecznej zobowiązanych do wspierania doświadczających deficytów członków społeczeństwa polskiego.

Jolanta Grotowska-Leder

Jolanta Grotowska-Leder

**Wsparcie społeczne w perspektywie teorii socjologicznych
– kontekst więzi społecznej, sieci społecznych, sieci wymiany**

1. Wprowadzenie

Socjologia jako dyscyplina naukowa nie jest wolna od poszukiwania i stosowania nowych kategorii dla opisu i wyjaśniania coraz bardziej złożonej, wielowymiarowej i dynamicznie transformującej się społecznej współczesnej rzeczywistości. Dotychczas stosowane terminy zastępowane są przez nowe konstrukty językowe. Przykładem są kategorie wykluczenia społecznego i marginalizacji społecznej, które współwystępują, konkurują i wypierają takie pojęcia, jak „bieda” i „ubóstwo”¹ czy pojęcie kapitału społecznego, które stało się współcześnie odpowiednikiem zasobów środowiska społecznego. Pojęciami od niedawna stosowanymi w opisie rzeczywistości społecznej są także „wsparcie społeczne” i – rzadziej – „sieci wsparcia” (*social support, social network support*). Są implementowane do takich dyscyplin naukowych, jak: psychologia, pedagogika społeczna, socjologia, gerontologia, polityka społeczna i ekonomia, nadając analizom relacji pomocowych, w jakie ludzie są uwikłani, nowy, interdyscyplinarny charakter oraz inspirując badaczy do eksploracji świata społecznego w nowych kontekstach, bardziej dynamicznie i wieloaspektowo. Kategorie „wsparcie społeczne” i „sieci wsparcia” mają konotacje z pojęciami, które są od dawna przedmiotem dyskursu w naukach

---

¹ Wskazuje na to ewolucja badań nad biedą, także w Polsce. Podjęte w początkach transformacji lat 90. studia nad biedą były tytułowane z użyciem kategorii tradycyjnych: *Polska bieda. Kryteria. Ocena. Przeciwdziałanie* (IPiSS, Golinowska 1996a, Golinowska 1996b), Projekty KBN realizowane w IS UŁ: *Biedota miejska. Nowa warstwa w strukturze społecznej* (1993–1996), *Formy ubóstwa i zagrożeń społecznych i ich przestrzenne rozmieszczenie w Łodzi* (1997–1999), *Samorzędy lokalne wobec problemów biedy i bezrobocia* (1999–2002), a najnowsze odpowiednio – *Polska bieda III. Ubóstwo i wykluczenie społeczne oraz metody ich zwalczania* (Golinowska, Tarkowska, Topińska, 2005), *Sieci wsparcia i lokalne partnerstwo w walce z wykluczeniem społecznym i biedą* (2005–2008).

społecznych, m. in. z więzią społeczną, wymianą społeczną, czy sieciami społecznymi, co oznacza, że problematyka wsparcia społecznego i sieci wsparcia, relacji pomocowych, w jakich funkcjonują ludzie, jest osadzona w tradycji socjologicznej.

Pojęcie „wsparcie społeczne” pojawiło się w naukach społecznych stosunkowo niedawno – w latach 60.–70. XX w. – głównie w studiach psychologicznych i pedagogicznych, później badania naukowe w tym zakresie podjęto także na gruncie socjologii i ekonomii. W badaniach wsparcia społecznego dominują studia empiryczne, rzadziej refleksja ma wątki teoretyczne. Podejmowana w różnych dyscyplinach naukowych problematyka wsparcia społecznego dotyczy różnych kontekstów życia człowieka. Psychologowie podkreślają znaczenie komunikatów innych ludzi dla prawidłowego funkcjonowania jednostki w grupie. Ekonomisci określają wartość wsparcia wyrażaną w ekwiwalentach materialnych, pedagodzy społeczni koncentrują się na warunkach wsparcia i jego konsekwencjach dla rozwoju osobowości człowieka, a socjologowie wskazują na struktury i instytucje wspierające ludzi, ich cechy i udział w świadczonej pomocy. Przegląd badań na temat wsparcia społecznego ujawnia dwa ważne aspekty zjawiska: poznawczy, akademicki oraz praktyczny, aplikacyjny. Obok rozwijającej się dyskusji naukowej nad rozumieniem kategorii, mechanizmami i warunkami określającymi rodzaj i zasięg dostępnej pomocy, podejmowane są liczne inicjatywy organizowania działań pomocowych, które służą rozwiązywaniu określonych problemów społecznych. Aktywność taka wskazuje na zintegrowanie pojedynczych jednostek i mniejszych struktur wokół jakiejś kwestii czy sprawy².

Definicje wsparcia społecznego i kategorii zbliżonych³ ujawniają wielość interpretacji i znaczący w tym zakresie chaos, ale bez względu na zastosowany

---

² Na stronach internetowych jest wiele informacji o podejmowanych wspólnych działaniach, np. Sieć Współpracy i Wsparcia „Rozwój zawodowy nauczyciela”, obejmująca nauczycieli konsultantów placówek doskonalenia nauczycieli, powołana dla organizacji współpracy w zakresie działań edukacyjnych służących rozwojowi zawodowemu nauczycieli, czy Sieć Wspierania Organizacji Pozarządowych „SPLOT”, związek stowarzyszeń, skupionych na udzielaniu wsparcia tym organizacjom poprzez wypracowanie spójnego systemu form pomocy – gromadzenia i dystrybucji informacji, prowadzenia doradztwa i konsultacji, organizowania szkoleń – których celem jest kształcenie animatorów życia społecznego. Innym przykładem jest European Social Network (ESN) z siedzibą w Londynie – organizacja skupiająca dyrektorów służb społecznych i samorządowych specjalistów ds. polityki społecznej, promująca integrację społeczną poprzez wzmacnianie roli lokalnych i regionalnych służb społecznych.

³ Refleksja nad wsparciem społecznym traktowana interdyscyplinarnie i historycznie obejmuje studia nad zjawiskami określanymi za pomocą takich pojęć, jak: „pomoc”, „opieka”, „transfery”, „przepływy wewnątrz- i międzypokoleniowe”.

termin⁴ przyjmuje się, że konstytutywną cechą kategorii jest świadczenie komuś przez kogoś pomocy. Istotne dla analizy zachowań pomocowych jest podkreślenie, że są one powszechne, że występują od zarania dziejów, że są wpisane w codzienne funkcjonowanie człowieka⁵, ale wzory niesienia innym pomocy historycznie zmieniały się. Pierwotnymi formami zachowań pomocowych były i nadal są opieka oraz pomoc wzajemna oparte na sile więzi rodzinnych i sąsiedzkich, potem rozszerzonych na więzi religijne i zawodowe. Z czasem wzory pomagania innym obejmują także pomoc typu paternalistycznego w formie dobroczynności i filantropii, kierowaną do tych członków społeczeństwa, którzy mieli ograniczony dostęp do zasobów niezbędnych do egzystencji. We współczesnych społeczeństwach rozwiniętych nastąpiła „etatyżacja” działań pomocowych (Kamiński 1974: 292–304), tzn. zostały one ujęte w zinstytucjonalizowane ramy różnych struktur polityki społecznej państwa, a rozwój działań profesjonalnych w postaci powoływania instytucji zapewniających potrzeby obywateli ograniczał znaczenie i eliminował z pola analiz naukowych wsparcie dostępne w rodzinach, sąsiedztwie i kręgach koleżeńskich.

Współcześnie obserwuje się renesans zainteresowania zachowaniami pomocowymi, także o charakterze nieformalnym, ponieważ procesy makrostrukturalne, w szczególności transformacje rynków pracy skutkujące masowym strukturalnym bezrobociem i ubożeniem znaczących grup społecznych, zwiększają zapotrzebowanie na szeroko rozumiane wsparcie społeczne zarówno w ujęciu tradycyjnym jako pomoc świadczoną w podstawowych kręgach funkcjonowania człowieka: w rodzinie, grupach przyjacielskich, sąsiedztwie, jak również jako działania profesjonalnych instytucji pomocy. Kurczą się wyraźnie możliwości gwarantowania potrzeb obywateli poprzez dwie podstawowe struktury: rodzinę i państwo. Kryzys zabezpieczających funkcji rodziny jest skutkiem procesów indywidualizacji, zwiększonej dynamiki życia i wzrostu ruchliwości społecznej (migracje, emigracje). Rodziny są coraz mniejsze, wskutek spadku dzietności i upowszechniania się związków nuklearnych, a także coraz bardziej kruche i nietrwałe (rozwoły, związki konkubenckie, samotne rodzicielstwo). Państwo stało się mniej wydolne w swoich funkcjach gwarantujących z uwagi na wzrost liczby uprawnionych do świadczeń (emerytów, osób niepełnosprawnych,

---

⁴ Analizę definicji tych pojęć i określeń zawartych w polskich słownikach, encyklopediach w połowie lat 90. przeprowadził M. Winiarski (1997: 35).

⁵ Zajmujący się wsparciem społecznym podkreślają, że pomaganie, wspieranie, opieka to elementarne postawy społeczne konieczne w każdym systemie społecznym, gdyż w każdym systemie są jednostki niesamodzielne, zagrożone (Kawula 1997: 7, Olubiński 1997: 18).

bezrobotnych). Konsekwencją wskazanych zjawisk jest nasilenie zagrożeń i trudności w codziennym funkcjonowaniu członków społeczeństwa. W takich warunkach wzrasta zainteresowanie szeroko rozumianym społecznym kontekstem życia człowieka, a w kontaktach formalnych i nieformalnych upatruje się źródeł zasobów dla zaspokajania potrzeb.

Dotychczasowe badania nad wsparciem społecznym, zarówno studia podporządkowane zjawisku, jak i podejmujące problematykę przy okazji badania innych problemów, cechuje ateoretyczność i opisowy charakter. Brak jest zgodności w kwestii rozumienia podstawowych pojęć, występują węższe i szersze ich definicje, oraz wielość kryteriów ich typologizowania⁶. Niewielkie ramy tego opracowania stanowią jedynie okazję do zasygnalizowania niektórych koncepcji i wskazania obszarów polemicznych.

2. Rozumienie wsparcia społecznego w pedagogice społecznej i w psychologii

W ujęciu pedagogów społecznych i psychologów wsparcie społeczne, mimo nieco innych konotacji językowych, jest na ogół odnoszone do sytuacji otrzymywania pomocy w sytuacji zapotrzebowania na nią, jej oczekiwania w określonej, z reguły trudnej sytuacji w jakiej znalazł się człowiek.

Na gruncie pedagogiki społecznej wsparcie należy do zagadnień klasycznych i szeroko pojętej praktyki edukacyjnej, głównie pracy socjalnej i opiekuńczej, ponieważ opieka, ratownictwo, kuratela, pomoc, piecza oraz wspomaganie w różnych płaszczyznach są niezwykle ważne, a bywa, że zbawienne na różnych etapach życia człowieka, w procesie jego rozwoju. Wsparcie społeczne w ujęciu pedagogów jest ogólnie definiowane jako pomoc dostępna jednostce lub grupie w sytuacjach trudnych, stresowych, przełomowych, których bez pomocy innych nie są w stanie przezwyciężyć (Kawula 1997: 13, Janke 1997: 39) i może być interakcją: jednostronną, dwustronną, stałą, zmienną (Kantowicz 1997: 96). W analizach pedagogicznych kategoria relatywnie często znajduje zastosowanie w studiach nad pracą

---

⁶ Kategoria na ogół nie jest definiowana we wcześniejszych i najnowszych słownikach: psychologicznych (m. in. *Słowniku psychologicznym* pod redakcją M. Szewczuka, 1979), *Słowniku psychologicznym* A. S. Rebera, 2000), pedagogicznych (np. *Encyklopedia pedagogiczna* W. Pomykała, 1993, *Nowy słownik pedagogiczny* W. Okonia, 1998) i socjologicznych (*Encyklopedia socjologii* 1998–2005, *Słownik socjologiczny* pod red. Olechnickiego i Załęckiego, 1997).

Piotr Szukalski

Rodzinne sieci wsparcia seniorów w starzejących się społeczeństwach – kilka refleksji

1. Wprowadzenie

Wraz z obniżaniem się umieralności w pierwszych dekadach życia przedstawiciele *homo sapiens* na masową skalę dożywają do starości i coraz częściej do wieku bardzo zaawansowanego. Rozrost populacji seniorów, a zwłaszcza szybki wzrost liczby nestorów, odnotowany dotychczas i przewidywany w zbliżających się dziesięcioleciach wymusza większe zainteresowanie badaniami nad samodzielnością jednostek przynależących do tych zbiorowości w zakresie możliwości wykonywania podstawowych czynności dnia codziennego i nad jakością życia w fazie starości.

Jednym z najważniejszych obszarów badawczych bezpośrednio związanych z tymi zagadnieniami jest kwestia wsparcia uzyskiwanego przez osoby starsze w sytuacji zaistnienia takiej potrzeby. W niniejszym opracowaniu skupić chciałbym się na prezentacji kilku najważniejszych z punktu widzenia gerontologii społecznej problemów cząstkowych związanych z wsparciem, koncentrując się na rodzinnych sieciach osób udzielających pomocy seniorom.

2. Rodzina jako obszar zainteresowania gerontologii społecznej

Zdecydowana większość prowadzonych dotychczas socjologicznych i demograficznych badań nad rodziną skupiała swą uwagę na rodzinie w trakcie jej pierwszej połowy trwania. Relatywnie niewielu badaczy koncentrowało zainteresowania na drugiej części cyklu życia rodziny, choć z czasem, wskutek wpływu czynnika demograficznego, postawa taka stawała się coraz bardziej widoczna. Efektem takiego stanu rzeczy jest niski poziom „uteoretycznienia”

Anna Wachowiak

**Pluralizm wspólnot poziomych we współczesnej rzeczywistości
jako przejaw rosnących obszarów społecznej integracji i wsparcia.
Fakty i mity**

Jak złączyć dziś z długofalowym jutrem? Słuchając takich pytań możemy sobie zadać pytanie, czy naprawdę znamy świat biedy. Co robimy od wieków? Przerzucamy przez mur jedzenie, ubrania i lekarstwa. Podajemy biednym drabinę i krzyczymy, żeby wspięli się na drugą stronę muru. A jeżeli im się nie udaje, wydaje nam się, że się nie dość starają i nie chcą przekroczyć dzielącej nas granicy... A gdybyśmy tak znaleźli czas, żeby spotkać się na granicy i poszukać wspólnie innej drogi?

To pytanie stawia Ksiądz Józef Wrzesiński, założyciel Ruchu ATD Czwarty Świat („Gazeta Uliczna”: 32).

1. Wprowadzenie

Z sondaży Instytutu Spraw Publicznych wynika, że Polacy są mniej ufni w stosunku do ludzi niż członkowie innych nacji europejskich. Dla przykładu w Danii ponad 70% ogółu badanych (próba reprezentatywna) deklaruje, że ufa innym i uważa, że warto innym ufać, a nieco ponad 20% reprezentuje odmienne stanowisko. W przypadku Polski proporcje w tym zakresie są dokładnie odwrotne, tzn. czterech na pięciu Polaków deklaruje, że nie ufa innym ludziom.

Zasadne zatem jest pytanie o uwarunkowania takiej sytuacji: czy należy ją łączyć z wskazywaną przez socjologów w latach 70. próżnią socjologiczną i egoistycznym familiocentryzmem, czy też jest to rezultat wielu współczesnych procesów: indywidualizacji życia, wzrostu konkurencyjności oraz wpływu „fali ponowoczesności”. Z. Bauman (2003) analizuje te zjawiska, wskazując na procesy restratyfikacji społecznej, patologizacji biedy kryminalizacji biedy, pogłębiającej się indywidualizacji życia społecznego, rozszerzających się obszarów wolności i towarzyszącego im braku troski o innych, zapominania o jednostkach i grupach najniżej ulokowanych na drabinie społecznej. Nasilają się zatem raczej procesy dezintegracji niż integracji społecznej, której wskaźnikiem jest m. in.. brak lub istnienie wsparcia społecznego.

W analizie rzeczywistości współczesnej, obok wzorca ponowoczesności, ważny wydaje się paradygmat nowych ruchów społecznych, zjawisk, które, stanowiąc potencjał zmian społecznych, mają znaczący wpływ na przekształcanie się społeczeństw, w tym na wzrost obszarów integracji społecznej.

Spółczesność potrzebuje wspólnotowości, aby nie nastąpiła zbyt daleko posunięta atomizacja członków i dezorganizacja społeczna. Traktując zjawisko neutralnie, pod pojęciem wspólnoty należy rozumieć grupę ludzi powiązanych ze sobą przede wszystkim wspólnymi interesami (co nie jest tożsame z interesami jednakowymi), wspólnymi celami, hierarchią uznawanych wartości oraz wspólną świadomością występowania tych czynników. W tym kontekście możemy mówić o deficycie wspólnot. Zdaniem B. Szackiej „przykłady zgranych grup pracowniczych, kół sympatyków, kółek samokształceniowych – wszystko to są przykłady grup, dysponujących niewielką wagą społeczną, stosunkowo ubogą treścią i jeszcze mniejszą dynamiką życiową. Nie kształtują one wcale życia publicznego i społecznego. System zależności pionowych w zasadzie eliminuje takie formy. Wspólnoty nie powstają w nich wcale, maleje też coraz bardziej umiejętność tworzenia takich wspólnot. Żadna z dzisiejszych reguł dotyczących poczucia wspólnoty nie ma prawdopodobnie prawdziwej siły przyciągania, prawdziwego uroku, który spowodowałby radykalną zmianę” (2003: 267). Do wyjątków w tym zakresie należą parafie i integrująca rola Kościoła. Na podkreślenie zasługują także rola edukacji humanistycznej i – ciągle niedostateczny poziom – edukacji obywatelskiej w tych obszarach życia społecznego, w których niezbędne jest budowanie/odbudowywanie sensu życia wspólnotowego.

Deficyt poczucia wspólnotowości w życiu społecznym skutkuje brakiem woli współdziałania dla społecznego dobra. Funkcjonowanie coraz bardziej w „płynnej nowoczesności” i w „społeczeństwie ryzyka”, w którym „do solidności

rzeczy, podobnie jak do solidności więzi międzyludzkich, podchodzi się nieufnie, widząc w nich zagrożenie” (Bauman 2003: 106) może zwiększać popyt na integrację społeczną i wspieranie się wzajemne.

2. Konsumeryzm i konsumpcja – nowy sposób kształtowania tożsamości

Znakiem współczesności jest konsumeryzm, a jego podstawą, konstytutywną osią konsumpcja. Według J. Rifkina (za Golka 2004: 30) konsumpcja, która przestaje być złem a staje się cnotą, jest jednym z najważniejszych, choć mało jeszcze zbadanych, fenomenem XX w. Dzisiaj mniej powszechny jest etos oszczędzania, zastępuje go etos kupowania i nabywania. Użyteczność towarów zastępuje często prestiż wynikający z ich posiadania. Uruchomiona zostaje spirala konsumpcji, powszechna ciągła rewizja stanu posiadania dóbr rodzi potrzebę nowych zakupów. „Dzisiejszy konsumeryzm nie jest gromadzeniem dóbr, lecz ich używaniem i pozbywaniem się, by zrobić miejsce dla zakupu następnych. Współczesny konsument ceni w życiu lekkość oraz szybkość, wpisuje się w kulturę typu feeling, która cechuje nietrwałość zobowiązań” (Bauman 2003: 108). Postawy ascetyczne należą do rzadkości, cechują na ogół „wykluczonych”, niezależnie, czy znaleźli się w takiej sytuacji dobrowolnie, wskutek własnych zaniedbań, katastrof życiowych, czy wskutek niesprzyjających zewnętrznych okoliczności. Przypomnieć w tym miejscu wypada, że nawet G. Debord (1998: 35) – krytyk konsumpcji wynikającej z pseudo potrzeb – przyznaje, że współczesnej konsumpcji nie można przeciwstawić konsumpcji „rozsądnej”, opartej na „autentycznych” potrzebach czy pragnieniach, które są kształtowane przez społeczeństwo i jego historię i tym samym nie można wyzwolić się spod ich presji (Golka 2004: 41)¹.

Wspólnotyzm jest nurtem o zróżnicowanych korzeniach filozoficzno-społecznych, który przejawia się w postaci wielości różnorodnych programów społecznych, ruchów społecznych, kierunków w polityce społecznej, nowych organizacji celowych o nastawieniu integrującym. W polityce społecznej

---

¹ Wspólnotowość i konsumeryzm pozostają w związku z refleksją nad jakością życia. Jakość życia, obok sfery materialnej, ma także – jak wskazują analizy B. Suchodolskiego – aspekty „jakim być?” Suchodolski jest zwolennikiem orientacji horyzontalnej, która w przeciwieństwie do orientacji wertykalnej nie ma charakteru instrumentalnego. „W postawie wertykalnej ludzie są traktowani jako konkurenci lub co najwyżej chwilowi sprzymierzeńcy, którzy w każdej chwili mogą zostać wrogami. Postawę horyzontalną cechuje otwartość ku ludzkiej wspólnotocie, spokój i harmonia, z postawą wertykalną związane są napięcia, frustracje i rozczarowania” (1995: 101).

Magdalena Łukasiuk

Loże migracyjne w Warszawie jako przykład sieci wsparcia społecznego. *Case study* z ambicjami teoretycznymi

1. Wprowadzenie

Rozważania zawarte w artykule stanowią próbę zastosowania teoretycznej kategorii wsparcia społecznego do instytucji stowarzyszeniowych działających od kilku, kilkunastu lat w Warszawie, powoływanych przez migrantów wewnętrznych, tzn. wyłącznie organizacji założonych przez Polaków przybyłych do Warszawy z innych części kraju w ramach migracji wewnętrznych. Jakkolwiek niektóre spośród warszawskich stowarzyszeń migracyjnych powstały na początku lat 90. (np. EKA Klub Wielkopolan), a nawet wcześniej (klub Ślązaków), szczególnie rozkwit tego rodzaju inicjatyw przypadł na przełom wieków, a więc czasy dekonstrukcji gospodarczej i związanych z nią nasilonych migracji do stolicy. Przykładem powstałej wówczas organizacji jest Stowarzyszenie Loża Trójmiasto założone przez mieszkańców Pomorza pracujących w Warszawie i – mniej czy bardziej trwale – w niej mieszkających. Niektóre kluby zostały sformalizowane i zarejestrowane, inne funkcjonują na zasadach nieformalnych, towarzyskich. Ich członkowie zazwyczaj rekrutują się według klucza geograficznego, co ujawnia się w nazwach¹ lub w posługiwaniu się określonym, zawierającym regionalną specyfikę językiem (np. *eka* w dialekcie wielkopolskim oznacza ‘grupę’, ‘paczkę przyjaciół’).

We wszystkich znanych mi stowarzyszeniach kryterium selekcji nowych członków i ważnym elementem autoidentyfikacji jest miasto lub nawet częściej region pochodzenia (Śląsk, Wielkopolska, Pomorze). Czynniki geograficzne są bardzo istotne w tworzeniu i podtrzymywaniu sieci społecznej, ma charakter więziotwórczy. Czasem jest on tylko pierwszym etapem selekcji członków sieci, w której ważniejsza staje się homogeniczność grupy ze względu na określone

---

¹ Np. Loża Trójmiasto w Warszawie, Klub Krakowian, Klub Szczeciński.

cechy społeczno-demograficzne. Wyniki badań ankietowych przeprowadzonych wśród członków Łoży Trójmiasto w 2003 r. ujawniły, że w owym czasie większość członków Łoży należała do podobnego przedziału wiekowego (25–30 lat – 35,7%; 30–35 lat – 32,2%; 35–40 lat – 25%), legitymowała się wyższym wykształceniem (prawie 90%), pracowała na stanowiskach managerskich lub jako samodzielni specjaliści². Czynnikiem homogeniczności w powiązaniu z wysokim poziomem kapitału kulturowego jest – jak wykazała analiza – istotnym elementem definiowania i generowania wsparcia społecznego występującego w tego typu organizacjach.

Artykuł został zaplanowany jako *case study* z ambicjami teoretycznymi. Technika studium przypadku spotyka się często z zarzutem, że nie daje podstaw do generalizacji, że ma nazbyt praktyczny, a mało teoretyczny charakter. Te zarzuty rozwiewa Bent Flyvbjerg, który pisze: „Przeciwne do podsumowywania i »zamykania« studium przypadku jest zostawienie go otwartym. [...] Możliwa jest tu strategia, która polega na tym, że przy opisywaniu studium przypadku powstrzymuję się od roli wszytkowiedzącego narratora i kogoś podsumowującego. W to miejsce opowiadam historię w całej jej różnorodności, pozwalając jej się rozwijać z wielokierunkowych, złożonych, czasami sprzecznych opowieści” (2005: 61). Zgodnie z tym zaleceniem przedstawiam przypadek klubów migracyjnych, głównie najlepiej mi znanej Łoży Trójmiasto, jako narrację etnograficzną, otwartą i możliwie wielowątkową, odnosząc ją do kategorii wsparcia społecznego.

Stowarzyszenia migracyjne skupiają osoby, których nie czyni się przedmiotem zainteresowania w dotychczasowych studiach nad wsparciem społecznym, stąd też na użytek podjętych analiz niezbędna wydaje się modyfikacja definicji wsparcia społecznego i jej rozszerzenie poza klasyczne ujęcia.

2. Metodologia badań

Opis stowarzyszeń migracyjnych opieram na prowadzonych nieprzerwanie od 2003 r. badaniach w tych środowiskach. Stosuję przede wszystkim metodę skodyfikowanego przez Annę Wykę (1985) **badania przez wspólne doświadczenie**, możliwą dzięki temu, że jestem członkiem Stowarzyszenia Łoża Trójmiasto w Warszawie. Ten sposób prowadzenia badań

---

² Źródło: wewnętrzne badanie ankietowe przeprowadzone przez Łożę Trójmiasto w Warszawie.

Maciej Frykowski

Kapitał społeczny jako sieć wsparcia mieszkańców wsi i małych miast województwa łódzkiego

1. Wprowadzenie

W opinii wielu autorów sieć kontaktów społecznych, wymiany informacji i dóbr stanowi główny atrybut kapitału społecznego. Zwłaszcza w koncepcjach strukturalnych (Lin 2000) kapitał społeczny jest traktowany jako istniejący w sieci potencjał relacji społecznych, który zwiększa możliwości utrzymania i pomnażania posiadanych przez jednostkę zasobów. W przypadku grup społecznych o niskim statusie społecznym ten właśnie typ kapitału tworzy – przynajmniej potencjalnie – sieć wsparcia.

Znaczenie kapitału społecznego w problematyce wykluczenia społecznego dostrzegają zarówno teoretycy (m. in. Phillipson, Allan, Morgan 2004), jak i praktycy realizujący programy pomocy społecznej. Należy podkreślić, iż w ramach innych teorii (Coleman 1988, Putnam 2000, Fukuyama 1999) sieć społeczna jest tylko jednym z komponentów kapitału społecznego, obok zaufania do ludzi i instytucji oraz wartości i norm określanych mianem prospołecznych. Koncepcje normatywne w odróżnieniu od strukturalnych odmiennie określają funkcje kapitału społecznego, tzn. powinien on nie tylko pomnażać jednostkowe zasoby, lecz przynosić także korzyści w skali mezo i makro. Dylemat przestaje istnieć, gdy założymy, że na różnych poziomach życia społecznego – w skali mikro, mezo i makro – zmianie ulega liczba elementów, jak i funkcja poszczególnych typów kapitału społecznego.

Do ważnych należy zatem pytanie, które typy kapitału społecznego tworzą sieć wsparcia dla tych grup społecznych, które pomocy najbardziej potrzebują. Zdaniem wielu autorów kapitał „sieciowy” sprzyja przede wszystkim pomnażaniu zasobów osób o wysokim statusie. Tendencja do zamykania się kręgów, w obrębie których ma miejsce wymiana dóbr oraz informacji, jest uważana niekiedy za spuściznę systemu realnego socjalizmu

(Sik, Wellman 1999). A zatem, czy kapitał sieciowy w niewielkim zakresie pełni funkcję sieci wsparcia dla członków społeczności lokalnych o niskim statusie, czy też sieć kontaktów nieformalnych stanowi na wsi i w małych miastach główny kanał pomocy dla potrzebujących (Wellman, Gillia 1999).

Innym problemem jest, w jakiej mierze sieci wsparcia sprzyjają budowie zaufania i kształtowaniu postaw obywatelskich, tworząc kapitał społeczny przynoszący korzyści w wymiarze ponadindywidualnym, takie np. jak wzrost aktywności obywatelskiej. Wyniki niektórych badań dowodzą, że „lokalny” kapitał społeczny, którego inferencyjnym wskaźnikiem jest frekwencja w wyborach samorządowych, jest większy w gminach o niskich wskaźnikach rozwoju gospodarczego. Dotyczy to zwłaszcza terenów wiejskich i układów klientko – patronackich. Można zatem wysunąć hipotezę, że w wymiarze jednostkowym ograniczony kapitał społeczny budowany wyłącznie na bazie sieci wsparcia zwiększa lokalną aktywność wyborczą.

Weryfikacji postawionych hipotez dotyczących typów kapitału społecznego w środowisku wiejskim dokonano wykorzystując wyniki badań przeprowadzonych w 2005 r. w województwie łódzkim na próbie losowej 977 mieszkańców gmin wiejskich i wiejsko-miejskich (liczących poniżej 20 000 mieszkańców), w ramach projektu badawczego *Kapitał społeczny i partycypacja obywatelska a rozwój gospodarczy gmin na obszarach wiejskich województwa łódzkiego* (grant KBN Nr 1 H 02 E 060 27).

2. Podstawy teoretyczne analiz

Kapitał społeczny jest często określany jako koncepcja wątpliwa i dwuznaczna. Przyczynia się do tego m. in. mnogość definicji, które obejmują różnorodne elementy spośród trzech atrybutów życia społecznego: sieci kontaktów, podzielanych wartości i norm oraz różnych odmian zaufania. Kontrowersje dotyczą zarówno znaczenia poszczególnych elementów kapitału, jak również podmiotu, który nim dysponuje: jednostki lub grupy społeczne. Kapitał społeczny traktowany jest jako potencjał umiejscowiony w sieci społecznych relacji wykorzystywany przez jednostki dla własnych korzyści bądź też jako istniejący w obrębie grupy czynnik ułatwiający współpracę jej członków dla osiągnięcia wspólnych celów. W pierwszym przypadku odnosi się do koneksji i związanych z nimi zasobów, jakie stoją do dyspozycji jednostki (Phillipson, Allan, Morgan 2004).

Jolanta Grotowska-Leder
Wielisława Warzywoda-Kruszyńska

**Nieformalne sieci wsparcia ludności żyjącej w biedzie
a przezwyciężanie biedy (na przykładzie gmin wiejskich
i małego miasta w województwie łódzkim)***

1. Wprowadzenie

Zgodnie z obowiązującą w Unii Europejskiej zasadą subsydiarności sieci wsparcia są ważnym źródłem zasobów zakumulowanych w społeczności lokalnej. W Polsce ich znaczenie zdaje się w ostatnim czasie wzrastać, ponieważ masowe bezrobocie zmniejszyło dostęp do dochodów z pracy, a brak zarobków nie kompensują – ograniczone niedostatkiem finansów publicznych – transfery socjalne. Nieformalne sieci wsparcia, obniżając koszty utrzymania gospodarstw domowych, stanowią odciążenie dla budżetu państwa.

Tradycje badania sieci wsparcia sięgają lat 60. ubiegłego wieku, ale w ostatnich 20 latach obserwuje się wyraźny wzrost zainteresowania problematyką wsparcia społecznego w Polsce na gruncie psychologii, socjologii i pedagogiki społecznej.

Sam termin „wsparcie społeczne” pojawił się w latach 70., ale przegląd definicji ujawnia, że jest to kategoria niejednoznaczna, bardziej pragmatyczna niż teoretyczna. Większość autorów podkreśla, że wsparcie społeczne jest odnoszone do środowiska społecznego, w którym ludzie funkcjonują i jest traktowane jako konsekwencja ich przynależności do sieci społecznych

---

* Pierwsza wersja tego artykułu ukazała się w „Polityce Społecznej” 2006, nr 11–12, s. 56–60. Natomiast szerszą prezentację wyników badań stanowiących empiryczną podstawę opracowania zawiera praca Błędowski, Broda-Wysocki, Kubicki, Grotowska-Leder, Warzywoda-Kruszyńska: 2007: 134–183. Podstawę materiałową opracowania stanowią dane zebrane w projekcie badawczym pt. *Sieci wsparcia ludności żyjącej w biedzie*”, stanowiących część projektu *Ubóstwo i wykluczenie społeczne oraz metody jego zwalczania*, PBZ-MIN-006/H02/2003, realizowanego pod kierunkiem prof. S. Golimowskiej.

(Pommerbach 1988 za Sęk, Cieślak 2005: 14; Stelmaszczyk 1996: 109), a jego istotą jest funkcja pełniona przez sieć społeczną wobec osób, które są w niej osadzone¹. Nie podejmując w tym miejscu szerszej refleksji nad sposobami rozumienia kategorii – ten wątek analiz jest obecny w artykule pt. *Perspektywa wsparcia społecznego jako paradygmat w badaniu więzi społecznych i sposobów radzenia sobie w życiu* – w tym miejscu ograniczono refleksję do dwóch zasadniczych perspektyw analizy zjawiska: strukturalnej i funkcjonalnej. Strukturalne definicje wsparcia społecznego skupiają się na strukturze i cechach sieci wsparcia z punktu widzenia liczby i cech osób, grup udzielających wsparcia. Pojęcie jest także definiowane poprzez funkcjonalną treść stosunków społecznych – dotyczy wówczas rodzajów pomocy otrzymywanej przez jednostki (House i Kahn 1985, za Phillipson 2004: 37), tzn. czy pomoc ma charakter materialny, instrumentalny, emocjonalny.

Wsparcie społeczne ma również aspekty procesualne – bardziej adekwatnym określeniem jest wówczas wspieranie – jest działaniem przebiegającym w określonym czasie, jest traktowane jako proces interaktywny – jak zauważają Bowling i inni (1991: 549, za Phillipson 2004: 37) – w ramach którego różne rodzaje pomocy są otrzymywane w ramach sieci społecznej.

Przegląd literatury przedmiotu wskazuje, że wsparcie społeczne jest kategoryzowane z zastosowaniem zasadniczych trzech kryteriów: podmiotowego, przedmiotowego i czasowego. Wyróżnia się odpowiednio:

1) wsparcie określane strukturalnie – analiza dotyczy wówczas źródeł (zasobów) wsparcia i relacji społecznych, które polegają na świadczeniu i otrzymywaniu pomocy; źródłem wsparcia społecznego mogą być dwa rodzaje struktur (zasobów): kręgi nieformalne, a wśród nich rodzinne (mąż/zona, dzieci, rodzice, rodzeństwo i dalsi krewni) i pozarodzinne (kręgi sąsiedzkie, przyjacielskie, koleżeńskie), oraz struktury formalne (instytucje i związane z nimi osoby bardziej lub mniej profesjonalnie przygotowane do pełnienia funkcji pomocowych); biorąc pod uwagę dawców i beneficjentów pomocy wyróżnić można wsparcie świadczone i wsparcie otrzymywane oraz wsparcie symetryczne (odwzajemniane) i jednokierunkowe (nie odwzajemniane);

2) wsparcie określane funkcjonalnie – analiza dotyczy treści, inaczej rodzajów, pomocy – która może oznaczać wsparcie: materialne (finansowe, rzeczowe, w formie usług), instrumentalne, informacyjne, emocjonalne;

---

¹ W refleksji socjologicznej i ekonomicznej relacje pomocowe w ramach grup formalnych i nieformalnych są także analizowane z zastosowaniem takich pojęć, jak: „transfery grupowe”, „przepływy międzygrupowe”, „przepływy międzypokoleniowe”.